

1956 UTÓÉLETE

Felejtés-kurzusok

SCHUBERT GUSZTÁV

1956

AZ „OKTÓBERI VIHAR” SZENVEDÉLYES ÉS IGAZ NAGY FILMJE/REGÉNYE NEM KÉSZÜLHETETT EL. A FORRADALMAT LEVERŐ KÁDÁR RENDSZERÉBEN '56 TABU VOLT, 1989 UTÁN PEDIG MÁR NEM TUDTUNK RÓLA HITELESEN BESZÉLNI.

Felejteni sokféleképpen lehet. Spon-tán módra, mindenféle hátsó szándék nélkül, a biológiai-lelki önvédelem kegyelméből. Gyakran panasz-kodunk memóriánk gyengeségére, de hogy megértsük, milyen szerencsések vagyunk, mit köszönhetünk e fogyaté-kosságnak, Borges egyik telitalálatos novellájában megidézi Funes-t, az em-lékezőt, aki viszont egyáltalán nem tud felejtani, évtizedek múltán is élénken emlékszik élete minden percére, min-den benyomására a legparányibb rész-letig. Jelene nincs, mert kitölti, elnyomja az emlékezés, fekszik az ágyán és „visz-szaél”. A hibátlan memória paradox mó-don nem áldás, hanem átok.

Funes tökéletes memóriája ritka de-fektus, százezerből (millióból?) egy embert, ha sújt, a közösségeket, egész nemzeteket igazából épp emiatt nem veszélyeztetheti. A kollektív emléke-zetben csak a legnagyobb drámák, leg-fájóbb szenvedések hagynak mélyebb nyomot, de azok is inkább csak akkor, ha valamilyen ok miatt nem lehet fel-dolgozni, kibeszélni a múltbeli traumát. Akkor viszont épp oly végzetesen bele-ragadhat egy társadalom, egy kultúra, vagy vallás a múltba, mint Borges elát-kozott hőse. Az a nemzet, amelyre újra és újra hódítók kényszerítik rá az akara-tukat, nagymértékben ki van téve annak a veszélynek, hogy a szenvedésre, a végzetre építse fel az identitását. Nem kell messzire mennünk, az ótestamen-tumi zsidósággig, vagy a síitáig. „Balsors, akit régen tép” – az elmúlt ötszáz év so-rozatos vereségei, történelmi katasztró-fái miatt mi magyarok igencsak rá va-gyunk hangolva a fatalizmusra. 1956 is a gyásznapok sorába került. Az októberi

forradalom azonban, ha leverték is, nem kudarc volt, hanem varázspillanat, egy normális társadalomban nem szégyen-kezni kellene miatta, hanem bátorságot méríteni belőle. Dávid szembeszállt Góliáttal, egy kis nemzet a megszállók túlhatalmával, a Föld egyhatodával. Ez a tisztaság és bátorság, ez a civilkurázi onnantól kezdve minden zsarnoksággal szemben erőt és példát kellett volna, hogy adjon.

Hogy mégsem így történt, az az igazi magyar fátum. Mikor láttuk, láthattuk így '56-ot? A Kádár-korszakban semmi-képp. És meglepő módon a rendszervál-tás után sem. Egy-két röpké évig talán, 89-90 fordulóján, de aztán '56 emléke 1992 októberében már megint a politi-ka martaléka lett.

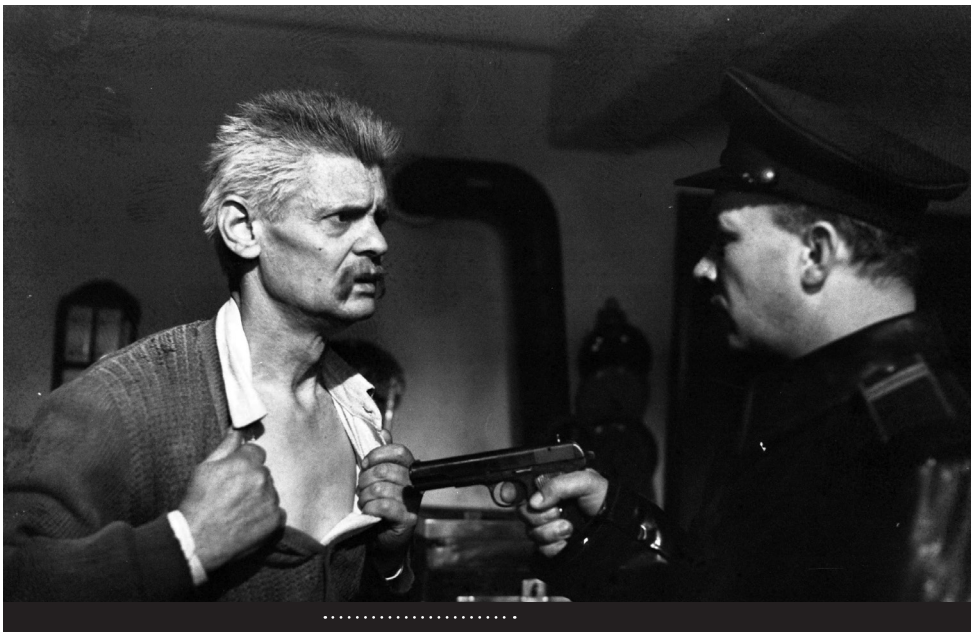
1957 után a hatalom kifordította sarkából '56-ot, a forradalom „ellenfor-radalom” lett, és harminchárom éven át nem lehetett nevén nevezni. Sem a forradalmat ünnepelni, sem a leverés-t meggyászolni nem lehetett. Nem először történt ilyen a magyar törté-nelemben, 1848-49 szabadságharcával ugyanez esett meg. A különbségek persze nem mellékesek, '56 leverése és utóélete páratlan a magyar törté-nelemben. „A világtörténelemben szá-zával sorjáznak a levert forradalmak, de az, hogy egy győztes forradalmat egy képzeletbeli forradalom (Kádáré) siklasson ki, példa nélkül áll. Amíg ez nincs megírva, márpedig nincs megírva, addig nem beszélhetünk '56-os filmről, drámáról, regényről, csak borzalmas és heroikus szenvedéstörténetekről, amelyek amúgy megeshettek volna bármely forradalomban, bármely meg-torlásban.” – írtam negyedszázaddal ez-

előtt. 1989 előtt ezt a politikai drámát értelemszerűen nem lehetett színpadra vagy filmre vinni. Azóta Kornis Mihály megírta a királygyilkos Kádár/Macbeth kísértetdrámáját, és dokumentumfilm is megidézte a Nagy Imre szellemével vi-askodó agg Kádárt. Mészáros Márta pe-dig a *Temetetlen halottban* nyitotta fel a titkosított Nagy Imre-dossziét.

Mert hát mi is történt '56 bukása után. Nem az ilyen helyzetben megszokott politikai menetrend szerint alakultak a dolgok, nem Rákosi verte le a forradal-mat, hanem egy áruló forradalmár. 1956 utóéletének egyik kulcskérdése, kicso-da Kádár János? Az ellenforradalmat leverő forradalmár? (Ő így képzelte.) A forradalmat leverő ellenforradalmár? (Nagy Imre és társai alighanem így gon-dolták.) Vagy egyik sem? De akkor mit képviselt? Milyen eszmét? Milyen kö-zösséget?

„A Fehér Könyvet olvasva kiviláglik, hogy az eszme, aminek nevében Nagy Imrét elítélték, nem létezett. Kádár va-lóban középen állt Rákosi és Nagy Imre között, csak éppen e két rendszer kö-zött nem volt egy harmadik, nem volt ott semmi más, csak a *hatalom*. Ha Kádár Rákosi után következik, betölt-ve azt a helyet, amire világszemléle-te predestinálta, alighanem jó király lett volna, Nagy Imre után, a *polgári* forradalom után, szükségképpen zsar-nokká kellett lennie. Kádár Nagy Im-rének a reformkommunizmusban nem utódja, hanem elődje volt. Azzal, hogy kivégeztette, végérvényesen meghú-zta saját reformerségének határát. A többpártrendszer, a piacgazdaság, a munkástanács szavakat törölnie kellett reformszótárából, hacsak nem akarta beismerni, hogy Nagy Imrét ártatlanul végeztette ki. Nagy Imre kivégzésével Kádár nem helyretolta, hanem ép-penséggel kiközöktette a helyi időt. Rázárta az országra a múltat. '58 után '53-ba, a reformkorszak kezdetéhez ve-tette vissza; ólomlábakon cammogtunk a forradalomba, amit egyszer már meg-vívott Magyarország.

Idők és elvek káosza – ez az, ami mi-att a Nagy Imre-per mellett '56 és '58 *rendszerhű* feldolgozása sem lehetett publikus. Csak beszélni, szónokolni le-hetett az „ellenforradalomról”, drámai formába önteni nem. Mert egy igazi drámában azonnal lelepleződni volna a kiközöktetett idő. A kádári fantazmagóriát a „kétfrontos harcról”, meg az „ellenfor-

radalomról” csakis további csúsztatásokkal lehetett hitelesíteni.”

A kétfrontos harc eszméje, a nagy hazugság, miszerint a Kádár-kormány

egyszerre szállt szembe a sztálinistákkal, illetve a „revizionistákkal” (a Nagy Imre-vonallal), akiknek a forradalmi hevülete „veszélybe sodorta a munkásállamot”, Dobozy Imre színdarabjából forgatott *Virradat* forgatása idején még nem volt kimunkálva –, Keleti Márton tehát abból az ellenségképből gazdálkodott, amit készen talált, a rákosista propagandafilmeik örökségéből, amely a „régí rend” képviselőiben látta az első számú közellenséget (földesurak, módos gazdák, horthysta tisztok és sokan mások, gyakorlatilag mindenki, aki nem proletár volt vagy szegényparaszt). A *Virradat* nézője úgy érezhette, mintha a régi rend jött volna vissza október 23.-án. Csakhogy 56-ot úgy bemutatni, mint a régi rend lázadását, amit aztán az újjászerveződő munkáshatalom sikeresen visszavert, ez a verzió aligha lehetett Kádár ínyére, mert egyértelműen Rákossal azonosította volna őt. Kádár tényleg semmiben sem hasonlított az elkergetett diktátorra, sem nézeteiben, sem mentalitásában. Az ortodox kommunistákra azonban óriási szüksége volt, 1957-58 során egyértelműen ez a politikai erő volt túlsúlyban, Kádár a szovjet csapatok mellett az ő segítségükkel verte le a forradalmat. Csakhogy

„Mindenkinek kapott és adott sebeket”

(Fábri Zoltán: *Húsz óra*
- Görbe János és
Horváth József)

Kádárnak hamarosan súlyos árat kellett fizetnie ezért a támogatásért: végeznie kellett Nagy Imrével.

A Nagy Imre-per természetesen nem volt nyilvános, de a kivégzés tényét nem hallgatták el, hiszen a súlyos megtorlás a félelem fenntartásának eszköze volt.

Nem a „királygyilkosság” volt a nagy tabu, az nyílt titok volt, hanem az a narratíva, ami ebből a gyalázatos tettekből szükségszerű, sőt pozitív cselekedetet kerekített. A múlt eltitkolása, részleteinek elhallgatása, retusálása, sohasem tud annyit ártani, mint a valóság helyébe hazudott mese.

A 60-as évek magyar filmművészeite ugyan hajlottak a konszenzusra, de a politikai gyilkosság tisztára mosására sohasem vállalkozott. Igaz, az új rezsim ezt akkor már nem várta el, megelégedett azzal, hogy a film és az irodalom a középutas hatalmat mérsékelte és emberségesnek ábrázolta. A kétfrontos harc a korszak nagy tablóiában (*Párbeszéd*, *Húsz óra*, *Tízezer nap*) sokfrontos szembenállássá változott, ahol mindenkinek megvolt a maga igaza és bűne, ahol mindenki kapott és adott sebeket. A 60-as évek magyar filmje Fábri Zoltántól Kósa Ferencig, Szabó Istvántól Sára Sándorig mindig személyiségekben, sorsokban mesélte el a történelmet, nem politikai frázisokban. Ez a sokféle szempontot mérlegelő hozzáállás valóban a sztálinizmus ideológiai fanatiz-

musának meghaladása. Úgy tűnt a szocializmus kapott még egy esélyt, hogy megmutathassa, a proletárdiktatúra kisiklás volt, lehetséges egy humánusabb és élhetőbb változat, az „emberarcú szocializmus”. 1968, a cseh tavasz vérbefojtása erre az emberarcra mért irtózatot ütést. Kádár – ha nem is önként és dalolva – de részt vett a cseh reformerek eltávolításában, vagyis egy újabb politikai gyilkosságban. És ezzel saját rendszerét is hiteltelennítette. A hetvenes évek Magyarországa nem azért lett szürke és reménytelen, mert „begyűrűzött az olajválság”, hanem mert a rendszerben nem lehetett hinni többé, a szép mese hirtelen keserű hazugsággá változott. A hetve-

nes évek végétől egyre több film idézte föl az ötvenes éveket, benne 56-ot. De ezekben a filmekben a horrorisztikusan erőszakos és fojtogatóan szűkös sztálinizmus már nem önmagában és önmagáért volt érdekes, hanem mint a más-képp, de nem kevésbé nyomasztó puha diktatúra, az értelmét és hitelét veszített kádári szocializmus metaforája.

1989, a rendszerváltás paradox módon egyszerre teremtette meg a nyílt és szabad beszéd lehetőségét 56-tal kapcsolatban, de ugyanakkor elvette 56 súlyát. Ezt ugyan az akkori politikusok és ideológusok nem érzékelték, mert így vagy úgy szinte mindegyik politikai párt 56 örökösének tekintette magát, a rendszerváltást pedig az októberi forradalom folytatásának élte meg, de ez a helyzet-elemzés – ha érzelmi alapja erős volt is – nem felelt meg a valóságnak. 1956 célja az elrontott, gyilkos átokfutással fajú szocializmus megreformálása volt, 1989-as rendszerváltás már nem korrigálni akarta a szocializmust, hanem lecserélni, visszahozva a polgári társadalmat és a piacgazdaságot. Az 1989 utáni magyar film – nagyon helyesen és tisztességesen – elmesélte, amit a Kádár-rendszerben sohasem lehetett volna elmondani az októberi forradalomról, de annak a rettenetes szép 12 napnak az emlékét már nem tudta hitelesen felidézni, mert új időszámítás vette kezdetét. És ezen emberi szándék változtatni nem tud: semmi sem olyan divatjamúlt, mint a tegnapi hit, és a tegnapi történelem. •